

۱) تفاوت اختیارات زبانی و اختیارات وزنی چیست؟

اختیارات زبانی، قابلیت‌ها و تسهیلاتی در تلفظ برای شاعر فراهم می‌سازد تا به ضرورت وزن از آن استفاده کند؛ بی‌آنکه موجب تغییر در وزن شود اما اختیارات وزنی امکان تغییراتی کوچک در وزن است، تغییراتی که گوش فارسی‌زبانان آنها را عیب نمی‌شمارد.

۲) واژه‌های «که» (U) و «کشت» (U -) در کجای مصراع با کلمه «کش» (-) برابر است؟ این اختیار از کدام نوع است؟

در پایان هجا، هجای پایانی مصراع‌ها (چه کوتاه باشد، چه کشیده) همواره بلند به حساب می‌آید و با علامت (-) نشان داده می‌شود و جزو اختیارات وزنی است.

۳) پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات وزنی را تعیین کنید:

الف) دست در دامن مولا زد در که علی بگذر و از ما مگذر (شهریار)

دَر	زَد	لا	مُو	ن	مَ	دا	دَر	تُ	دَس
-	U	-	-	U	U	-	-	U	-
دَر	مَ	ما	رُ	ذَ	بُگ	لِی	عَ	ک	نَ
-	U	-	U	U	-	-	U	U	-
فَعِلَن		فَعِلَاتَن			فَاعِلَاتَن (فَعِلَاتَن)				

در این بیت علاوه بر اختیار وزنی آوردن [فاعلاتن U--] به جای [فعلاتن UU--] در رکن اول مصراع، می‌بینید که دو هجای ماقبل آخر دارای اختیار وزنی ابدال است؛ یعنی اگر هجای (زَد) در مصراع اول را به دو هجای کوتاه تبدیل کنیم، وزن دو مصراع یکسان می‌شود.

ب) تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند (حافظ)

دَار	خُش	دَل	رُ	کَا	زُ	دَا	دَن	خُ	ی	دَا	خُ	بَا	تُ
-	U	-	U	-	U	-	-	U	U	-	U	-	U
نَد	بَ	دَا	خُ	نَد	کُ	نَد	عِی	مُد	مُد	گَر	مَ	رَح	کَ
-	U	-	U	-	U	-	U	-	-	-	-	-	-
فَعِلَن		مَفَاعِلَن			فَعِلَاتَن			مَفَاعِلَن					

اختیارات وزنی به کار رفته در این بیت عبارتند از:

۱) ابدال در رکن پایانی مصراع اول (آوردن یک هجای بلند در برابر دو هجای کوتاه در رکن پایانی)

۲) بلند بودن هجای پایانی مصراع اول [اگرچه کشیده است].

پ) کیست که پیغام من به شهر شروان برد یک سخن از من بدان مرد سخندان برد (جمال‌الدین عبدالرزاق)

رَد	بَ	وَانُ	شِر	ر	شَه	بَ	مَن	م	غَا	پِی	ک	سُت	کِی
-	U	-	-	U	-	U	-	U	-	-	U	U	-
رَد	بَ	دَانُ	خَد	سَ	د	مَر	دَان	بَ	مَن	نَز	خَ	سُ	یَک
-	U	-	-	U	U	-	-	U	-	-	U	U	-
فَاعِلَن		مَفَاعِلَن (مَفَاعِلَن)			فَاعِلَن			مَفَاعِلَن					

شعر فوق بر وزن «مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن» است اما در رکن سوم مصراع اول «مفاعلن» به جای «مفتعلن» آمده است؛

یعنی، شاعر در هجاهای ۸ و ۹ از اختیار وزنی قلب بهره برده است.

ت) یار با ماست چه حاجت که زیادت طلبیم دولت صحبت آن مونس جان ما را بس (حافظ)

۱۵	۱۴	۱۳	دَت	یا	ز	ک	جَت	حَا	چَ	سَتْ	مََا	بَا	رُ	یا
بیم	ت	ط	-	-	ز	ک	-	-	چ	س	-	-	ر	-
-	و	و	-	-	و	و	-	-	و	و	-	-	و	-
بَس	را		ما	جان	س	ن	مو	آن	ت	ب	ص	ت	ل	دو
	فَعِلَن		فَعِلَاتَن				فَعِلَاتَن				فَاعِلَاتَن			

☞ اختیارات وزنی به کار رفته در این بیت عبارتند از:

۱) در این بیت، طبق اختیارات وزنی به جای اولین فعلاتن، شاعر فاعلاتن آورده‌است.

۲) به جای دو هجای کوتاه ۱۳ و ۱۴ مصرع اول، در مصرع دوم یک هجای بلند (هجای ۱۳) آورده‌است که طبق قاعدهٔ ابدال از اختیارات شاعری است.

۳) هجای پایانی مصرع اول (بیم) نیز که کشیده است، طبق اختیارات وزنی معادل یک هجای بلند است.

ث) خارکش پیری با دلخ درشت پشتهٔ خار همی برد به پشت (چامی)

	خَا	رُ	کَش	پِی	رِی	بَا	دَل	قِ	دُ	رُشْت
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*
	پُش	تِ	ی*	خَا	رُ	هَ	مِی	دُ	بِ	پُشْت*
	-	و	و	-	و	و	-	و	و	-
	فَاعِلَاتَن (فَعِلَاتَن)			فَعِلَاتَن (مَفْعُولَن)			فَعِلَن			

☞ اختیارات وزنی به کار رفته در این بیت عبارتند از:

۱) در این بیت، طبق اختیارات وزنی به جای اولین فعلاتن، شاعر فاعلاتن آورده‌است.

۲) ابدال در رکن دوم مصرع اول (آوردن یک هجای بلند در برابر دو هجای کوتاه). شاعر طبق این اختیار در مصرع اول (مفعولن) را به جای (فعلاتن) آورده‌است. به بیان بهتر شعر بالا بر وزن «فاعلاتن فعلاتن فعلن» سروده شده اما مصرع اول آن

به صورت «فاعلاتن مفعولن فعلن» آمده‌است؛ یعنی [فعلاتن U U -] به [مفعولن - - -] تبدیل شده‌است.

۳) هجای پایانی هر دو مصرع کشیده است که طبق اختیارات وزنی، معادل یک هجای بلند هستند.

ج) با که گویم به جهان، محرم کو؟ چه خبر گویم با بی خبران؟ (مولوی)

	بَا	کِ	گُو	یَم	بِ	جَ	هَانَ	مَحَ	رَم	کُو
	و	و	-	-	و	و	-	-	و	-
	چَ	خَ	بَر	گُو	یَم		بِی		خَ	رَانَ
	و	و	-	-	-	-	-	-	و	و
	فَعِلَاتَن			فَعِلَاتَن (مَفْعُولَن)			فَعِلَن			

☞ اختیار وزنی ابدال در رکن پایانی مصرع اول و هجای پنجم مصرع دوم.

چ) به وفای دل من ناله برآید چنانک چنبر این فلک شعوزه گر بگشاید (خاقانی)

۱۵	۱۴	۱۳																	
نَائِک*	چ	ذ	رید	را	بَ	ل	نا	مَن	ل	د	ی	فا	وَ	بَ					
-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	-	-	-	-	-	-
بید*	شا		بُگ	گَر	ذ	و	شَع	ک	ل	ف	اين	ر	بَ						
	فَعِلن		فَعِلاتن				فَعِلاتن					فَاعِلاتن							

☞ اختیارات وزنی به کار رفته در این بیت عبارتند از:

(۱) در این بیت، طبق اختیارات وزنی به جای اولین فعلاتن، شاعر فاعلاتن آورده است.

(۲) به جای دو هجای کوتاه ۱۳ و ۱۴ مصراع اول، در مصراع دوم یک هجای بلند (هجای ۱۳) آورده است که طبق قاعده ابدال از اختیارات شاعری است.

(۳) هجای پایانی هر دو مصراع کشیده است که طبق اختیارات وزنی، معادل یک هجای بلند هستند.

(۴) وزن ایسات زیر را بیاید و اگر اختیارات شاعری در آنها وجود دارد، مشخص نمایید.

الف) دیگر دلم هوای سرودن نمی کند تنها بهانه دل ما در گلو شکست (قیمر امین پور)

۱۴																			
نَد	ک	می	ن	دَن	رو	سُ	ی	۶	وا	هَ	لَم	د	گَر	دِ					
-	U	-	U	-	-	U	U	-	U	U	-	U	-	U	-	-	-	-	-
	فَاعِلن		مَفَاعِلن				فَاعِلاتن					مَفَعولن							

☞ هجای ۶ در مصراع دوم (ی) بر خلاف معادلش در مصراع اول (وا) کوتاه است اما طبق اختیار زبانی (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه) بلند تلفظ می شود. هجاهای پایانی مصراع دوم (کست) هم طبق اختیار وزنی بلند محسوب می شود. به این ترتیب هجاهای دو مصراع فوق همانند می شوند و وزن شعر به دست می آید.

ب) من به زبان اشک خود می دهمت سلام و تو بر سر آتش دلم همچو زبانه می روی (شفیعی کدکنی)

مَن	بَ	زَ	بَا	نَ	اَش	کَ	خُد	مِ	دَ	هَ	مَت	سَ	لَا	مَ	تَ*				
-	U	U	-	U	-	U	-	-	U	U	-	U	-	U	-	-	-	-	-
	مَفْتَعِلن		مَفَاعِلن				مَفَاعِلن				مَفْتَعِلن								

☞ هجای پایانی مصراع اول کوتاه است که طبق اختیار وزنی بلند به حساب می آید. هجای ۶ در مصراع دوم (ش) بر خلاف معادلش در مصراع اول (آش) کوتاه است اما طبق اختیار زبانی (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه) بلند تلفظ می شود.

پ) دلم شکسته تر از شیشه های شهر شماس است شکسته باد کسی کاین چینمان می خواست (سپهر محمودی)

د	لَم	شَ	کَس	تَ	تَ	رَز*	شِ	شِ	شَ	هَ	ی	شَ	ر	شَ	مَست*				
U	-	U	-	U	U	-	-	U	U	-	U	U	U	U	-	-	-	-	-
	مَفَاعِلن		فَعِلاتن				مَفَاعِلن				مَفَاعِلن		فَعِلن						

☞ اختیارات شاعری به کار رفته در این بیت عبارتند از:

- (۱) ابدال: آوردن یک هجای بلند در برابر دو هجای کوتاه در رکن پایانی مصراع دوم. (اختیار وزنی)
 - (۲) حذف همزه در هجای ۷ مصراع اول و هجای ۸ مصراع دوم. (اختیار زبانی)
 - (۳) بلند بودن هجای پایانی هر دو مصراع [اگرچه کشیده هستند]. (اختیار وزنی).
- به این ترتیب هجاهای دو مصراع بالا یکسان می‌شوند و وزن شعر به دست می‌آید.

ت) من ندانم به نگاه تو چه رازی است نهران که من آن راز توان دیدن و گفتن نتوان (رعدی آذرخشبی)

مَنْ	نَدَ	دَا	نَمَ	بَ	نَ	گَا	هَ*	تُدَ	چَ	رَا	زِی	سَتُ	نَدَ	مَانُ
-	U	-	-	U	U	-	لا	U	U	-	-	U	U	-
کَ	مَ	نَانُ	رَا	زُ	تَدَ	وَانُ	دِیَ	دَ	نُ	گُفَ	تَنَ	نَدَ	تَدَ	وَانُ
U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-
فاعلاتن / فاعلاتن				فاعلاتن				فاعلاتن				فَعَلَنَ		

☞ اختیارات شاعری به کار رفته در این بیت عبارتند از:

- (۱) شاعر طبق اختیارات وزنی به جای اولین فاعلاتن، در مصراع اول فاعلاتن آورده‌است.
 - (۲) هجای هشتم مصراع اول، طبق اختیار زبانی بلند تلفظ کردن کسره اضافه، بلند به حساب می‌آید.
 - (۳) شاعر در هجای ۱۳ مصراع اول و هجای ۳ مصراع دوم، از اختیار زبانی حذف همزه استفاده کرده‌است.
- به این ترتیب هجاهای دو مصراع بالا یکسان می‌شوند و وزن شعر به دست می‌آید.